

Paul Srodecki, *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Matthiesen 2015, Husum, ss. 532, Historische Studien, t. 508)

Niezwykle istotne zagadnienie wykorzystania idei „przedmurza chrześcijaństwa” w retoryce późnego średniowiecza i wczesnej epoki nowożytnej w Europie Środkowej doczekało się szczegółowego opracowania w studium Paula Srodeckiego. Analiza propagandowego użycia *antemurale* stanowi dla Autora punkt wyjścia do dyskusji na temat granic ówczesnej Europy, tożsamości członków tej wspólnoty i cech nadawanych podmiotom z niej wykluczonym. Swoje rozważania Srodecki opiera na niezwykle bogatej kolekcji różnorodnych tekstów źródłowych, takich jak mowy, kroniki, umowy międzynarodowe, raporty, panegiryki czy listy dotyczące Europy Środkowej (patrz bibliografia tekstów źródłowych s. 389–406).

Badania Srodeckiego koncentrują się na okresie od XIII do końca XVI w., chociaż we wprowadzeniu i zakończeniu badacz włącza do swojej analizy także wcześniejsze (od XI) i późniejsze (do początku XX) stulecia. Ambitnemu ujęciu chronologicznemu dorównuje szeroki horyzont geograficzny. Wyjąwszy rozdziały wstępne (1 i 2), w których znajdujemy przypomnienie antycznego i wczesnośredniowiecznego rozumienia granic cywilizowanego świata, Autor w centrum zainteresowania stawia różne oblicza retoryki *antemurale* na terenach pod panowaniem zakonu krzyżackiego, Piastów i Arpadów w XIII–XIV w. (rozdział 3), a następnie Jagiellonów, dynastii Luksemburgów i Macieja Korwina (rozdziały 4, 6 i 7). W mniejszym stopniu Srodecki omawia użycie ideologii „przedmurza” na terenach Mołdawii, Wołoszczyzny, Republiki Weneckiej i Chorwacji. Rozdział 5 poświęcony jest roli literatury humanistycznej, ze szczególnym uwzględnieniem pism Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, na rozprzestrzenienie się wizji monarchii Europy Środkowej jako „przedmurza chrześcijaństwa” po upadku Konstantynopola. Przedostatni, ósmy rozdział krótko przedstawia zmiany w retoryce „przedmurza” w XVII w. spowodowane konfliktami religijnymi w łonie Kościoła zachodniego i upowszechnieniem się druku. W rozdziale 9 Autor przenosi narrację już w wieki XVIII i XIX, włącza nawet pewne uwagi dotyczące Trzeciej Rzeszy. Koncentrując się na ewolucji idei przedmurza, Srodecki podkreśla jej kluczową rolę w budowaniu polskiej, węgierskiej czy

chorwackiej tożsamości narodowej. Zwraca także uwagę, że w ujęciu niektórych myślicieli na przykład w okresie Księstwa Warszawskiego z retoryki *antemurale* znikają odwołania religijne, a pojawiają się idee obrony nowych wartości, tzn. laickiej Europy (s. 340). Doprowadzenie analizy do XX w. pozwala Srodeckiemu na podkreślenie w zakończeniu (s. 361–368) aktualności badanej tematyki, szczególnie w obliczu pytań o granicę Unii Europejskiej i stosunków tejsze z ościennymi organizmami politycznymi. W pełni pokazując ewolucję wykorzystywania ideologii „przedmurza”, Autor zwraca uwagę na pewne powtarzające się cechy przypisywane swoim i obcym, a także podobieństwa w sposobie opisywania członków obu grup przez wieki. Niezwykle ciekawie wypada porównanie retoryki *antemurale* stosowanej przez zakon krzyżacki w sporach z Polską i Litwą w XIV–XV w. (s. 111–132) z podobnymi argumentami wspierającymi działania antyosmańskie Jagiellonów oraz Macieja Korwina. Niewątpliwie Autor unaoczni czytelnikom, że ideologia „przedmurza” była dopasowywana do bieżących potrzeb panujących, żeby usprawiedliwić konflikt z wrogami zarówno wśród chrześcijan odmiennego wyznania, jak i muzułmanów czy pogan, lub wzmocnić pozycję danego władcy wśród katolików.

Na specjalną uwagę zasługują fragmenty omawianej monografii, w których Autor ocenia skuteczność działań wykorzystujących topos *antemurale* w sferze propagandowej, a podejmowanych przez poszczególne państwa i władców środkowoeuropejskich na arenie międzynarodowej. Szczególnie interesujące są opisy budowania wizerunku „obcego” w odniesieniu do chrześcijańskich wrogów, jak czynili to Zygmunt Luksemburczyk i Maciej Korwin w stosunku do husytów (s. 186–189) czy państwo polsko-litewskie wobec Wielkiego Księstwa Moskiewskiego w XVI w. Czytelnik Srodeckiego uzyskuje ciekawe podsumowanie polsko-litewskich działań propagandowych zmierzających ku stworzeniu wizerunku Moskwy jako głównego, obok imperium osmańskiego, wroga na wschodzie. Autor zdaje się stawiać tezę, że skuteczność tych działań prowadzonych wraz z Hanżą i Zakonem Kawalerów Mieczowych (a później księstwem Kurlandii i Semigalii), była wprost proporcjonalna do potęgi Polski i Litwy. Srodecki podaje przykłady wielu udanych akcji propagandowych w końcu XV i w XVI w. (s. 292–303), ale zauważa zupełne fiasko tej polityki w końcu XVII w. i w następnym stuleciu (s. 305).

Warto zadać pytanie, czy udana kampania polegająca na utrwaleniu wizerunku danego władcy jako *athleta Christi* czy *defensor fidei* przynosiła konkretne korzyści polityczne, militarne lub finansowe np. w postaci środków przekazywanych na kampanie przeciw wrogowi uznanemu za *inimicus Dei*? Niestety omawiana monografia dostarcza tylko częściowej odpowiedzi na to pytanie. Najwięcej informacji czytelnik uzyskuje na temat korzyści politycznych. Wyjątkowo szczegółowo Srodecki omawia wagę wizerunku obrońcy wiary w karierze politycznej Jana Hunyadyego i Macieja Korwina (s. 189–196). Wiele uwagi Autor poświęca też papieskiej polityce wsparcia walki z zagrożeniem tureckim. Czytelnik uzyskuje jednak raczej informacje o reakcji Stolicy Apostolskiej na konkretne wydarzenia polityczne niż podsumowanie bądź ocenę skuteczności tych działań na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej.

Kolejnym istotnym problem poruszonym przez Srodeckiego jest kwestia pragmatyzmu politycznego panujących, którzy chętnie uchodzili w kraju i za granicą za obrońców chrześcijańskiej Europy przed władcami muzułmańskimi. Generalnie odnosi się wrażenie, że Autor zgadza się z wcześniejszymi badaczami, którzy, jak na przykład Christine Isom-Verhaaren, podkreślali, że królowie i książęta katolicycy w trosce o dobro sobie podległych ziem zawierali separatystyczne rozejmy i pokoje, a nawet sojusze, ze swoimi odpowiednikami w świecie islamu¹. Należy zauważyć, że pisarze utworów propagandowych na usługach władcy, który z jednej strony chciał być uważany za obrońcę chrześcijaństwa, a z drugiej pragnął pozostać w pokojowych stosunkach ze światem islamu, stawali przed delikatnym zadaniem. Dobrym przykładem twórcy, który musiał w swoich dziełach zawrzeć zarówno pochwałę idei *antemurale*, jak i pokojowego współistnienia z imperium osmańskim, był Kallimach. Analizując jego *Historia de rege Vladislao* Srodecki słusznie podkreśla, że dzieło opisuje Władysława III jako obrońcę wiary, który rycersko ginie na polu walki zabity przez niewiernych (s. 225–228). Czytając rozważania niemieckiego badacza odnosi się jednak wrażenie, że umknęły mu fragmenty tego utworu, w których Kallimach wyraźnie krytykował zerwanie tzw. pokoju segedyńskiego². Przymuszalnie celem włoskiego humanisty było nie tylko budowanie legendy Władysława III, ale także pochwała pragmatycznej wobec Osmanów polityki ówczesnie panującego Kazimierza Jagiellończyka.

Monografię Srodeckiego wyróżnia ciekawa i logicznie uporządkowana narracja, której zrozumienie ułatwiają umieszczone na końcu książki mapa ówczesnej Europy i ryciny z omawianej epoki. Dużą zaletą jest wplecenie w narrację wielu przemyślanych cytatów źródłowych, chociaż decyzja, żeby podawać je jedynie w wersji oryginalnej, czyli najczęściej po łacinie, można uznać za śmiałą. Oznacza to, że Autor zawęży krąg swoich czytelników, przynajmniej tych, którzy w pełni rozumieją jego przekaz, do użytkowników tego języka.

Na zakończenie warto podkreślić, że omawiane studium stanowi pierwszą tak szczegółową analizę retoryki *antemurale* w Europie Środkowej na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Niewątpliwie stanie się użyteczną i niezbędną lekturą dla badaczy tych czasów specjalizujących się w stosunkach między zachodniochrześcijańską Europą a prawosławiem i islamem. Monografia stanowi także ważny głos w jakże aktualnych badaniach dotyczących konstruowania wizerunku „swojego” i „obcego” oraz wykorzystywaniu ich w polityce wewnętrznej i dyplomacji.

Natalia Królikowska-Jedlińska
(Warszawa)

¹ Ch. Isom-Verhaaren, *Allies with the Infidel. The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*, New York 2013.

² *Philippi Callimachi historia de rege Vladislao*, wyd. I. Lichońska, kom. T. Kowalewski, tłum. A. Komornicka, Warszawa 1961, s. 173–190.